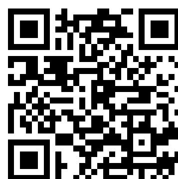

GOVOR

O ADRESI VEĆINE

I

NACERT ADRESE POSEBNE

OD

D[RA] A. STARČEVIĆA
POKLISARA KRALJEVIČKOGA

ZAGREB
SLOVA DIONIČKE TISKARE
1878.

GOVOR

O ADRESI VEĆINE

I

NACERT ADRESE POSEBNE

OD

DRA A. STARČEVIĆA
POKLISARA KRALJEVIČKOGA

ZAGREB
SLOVA DIONIČKE TISKARE
1878.

I

Gospodo,

Ja nemogu pomisliti stanje naroda, ni stanje vladara, kojim bi taj nacert Vaše adrese dolikovao; današnjemu stanjn naše domovine i naše dinastije taj nacert nimalo neodgovara. U tom nacertu neima stvarih, kojih bi po mom sudu bezuvetno u njem moralo biti; a stvari, koje ste u nacert metnuli, bez svakoga su temelja — kako je već vredni načelnik uprave opazio — i mogle bi bez svakoga greha i kvara izostati. Način, kojim goverite, ni najmanje nedolikuje vladaru ikoliko razumnu i vrednu, ni telu, koje se bar samo štuje. Tu neima meževne iskrenosti, koja je vazda na mestu, nego je tu ona poniznost, koju stanoviti stupanj znanost zove potištenošću, narod pako herdjom. (Predsednik: Molim to nije izraz, koji se može u parlamentu rabiti). Takov način vazda škodi i vladaru, naprama kojemu se upotrebljuje, i narodu, kojega se zastupstvo njim služi.

Evo: po smerti Josipa II. udariše se municipia hervatska ungarska natecati u pritužbah proti ondašnjemu stanju. Leopold II. imadjaše savetnike, koji bijahu muževi i razumni i pošteni; oni mu razložiše, da što najžešća municipia govore, to sav narod misli i da će pervom prigodom to i učiniti. Leopold II. opazi temeljitost te predstavke i stupi na zakoniti temelj. To je uzrok, da se je dinastia otela za onih velikih prevratah, a da toga nebude, za oslobodit se, narodi poimence Hervatske i Ungarie, nebi bili čekali na proglas Napoleona I. iz Schönbrunna.

Protivno, za Karla X. nekoliko zastupnikah kaže u adresi, dakako u svoj smernosti, da sigurnost domovine nije ujemčena. Karlo X. imadjaše savetnike, koji se takodjer, kako sam iz ovoga reskripta opaziti mogao, zvahu mudri, obzirni, ponizni, prikloni itd. Oni kazaše, da je to uvreda Veličanstva da je to znak prevrata; da tako misli samo nekoliko razuzdanih ljudih, da tomu treba na put stati, da sav narod čezne i umire za Njegovim Veličanstvom. Karlo X. poverova, pade iz jednoga bezzakonja u drugo, te opazi

*

istom kad bijaše izvan Francezke, da je prevaren. U nadi, da će se narod oko njega skupiti i uzderžat ga, on je polahko putovao, nu uzalud je pomoć naroda izgledao.

Isto take posliednji kralj napuljski, odgojen po takovih vernicih, takovimi nazori zadojen, koji su proti narodu i slobodi, govoraše, da bi volio biti austrijski desetnik, nego li ustavan kralj, nu onaj nesretnik danas se sakriva tudjim redarstvenikom. U obće, ja bi rado znati prevrat ili propast dinastie, koje neosnovaše i neizvedoše zli savetnici i zlo svetovani vladari.

Ja sam osvedočen, a to osvedočenja moguće da je bez temelja, da našoj dinastii danas veća pogibelj preti, nego li joj je pretila na dan smerti Josipa II.

Iz ugovora Villefranke, a kasnije iz zürichskoga izlegla se je propast talijanskih Bourbonah i Habsburgah. A ja deržim, da ugovor San-Stefanski i kasnije berlinski nisu manje pogibeljni gospodujućoj dinastii.

U tom sudu, ja bi kralja opomenuo na onu pogibelj, koja njemu i njegovoj dinastii preti iz domaćega stanja i iz vanjskih odnošajah. Ja bar smatram to za svetu moju dužnost, i ja ću pokušati izpuniti ju, premda me predsednik već opominje. Kraj svih mojih slabоćah nisam tako runjave duše, da bi mogao mirno umreti, kad nebi pokušao sve, što na korist naroda i kralja smera.

Kakvo je naše domaće stanje? Gospodo, odkad je dualizam uveden, monarhija je u miru, premda su vodjena dva rata, koja su za nju mnogo zamašnija nego za ikoju ratovavšu deržavu. U to vreme mira štibre su povećane i dugovi povišeni. Toga pojava u redovito vreme u nijednoj deržavi života neima. Drugde se štibre povisuju, za izbeći dugovom, ili se dugovi čine za neuvadjati nove štibre.

Danas je potrošak monarhije oko 700 milijonah forintih, a gde su još ine daće, občinski troškovi itd., a neima, nemogu reći novca, nego neima novčanoga obilježja toliko u tečaju. A po deržavno-gospodarstvenih načelih nikada štibra ili prihod zemlje nesmije biti nad polovicom novca, koji je u njoj u tečaju. I to se stanje može samo za kratko vreme uzderžati, ako uztraje, gotova je propast.

A što je posledica, da je tako malo novca, a velika potreba za novac? Posledica je, da se više ljudih za jednu forintu otimlje, a tim sav prirad i prerad naroda neima one vrednosti, koju bi inače imati mogao. Posledica je, da radilo se što mu drago, nije

moguće uklonit se overham za štibru. Iz ovoga stanja sledi sve to dalje siromašenje puka, a to je gospodo, već takovo, da tko pozna stanje rimskih sužanjah i pogleda stanje našega naroda, mora priznati, da devet desetinah našega puka mora naviditi sreću rimskim robovom.

To je slika blagostanja, koje sačinjava jedan uvet deržavnoga obstanka. Što se tiče moralnoga stanja, gospodo, to svi znamo da su tamnice pune i da jih se nemože dosta nagraditi, da kradje, smutnje i pravde rastu, da se krive prisege od dana do dana množe, i da zloće i sebičnost mah otimlju. Gde se takova pojavljenja u deržavi pokazuju, tu neima druge, nego ili da se ona odmah iz korena preuredi ili da propadne. U tom pogledu ja se neću dalje upuštati u stvar.

Izvanjska je pogibelj po mom mnenju složena u Bosni. Ja ću u kratko nacertati, da su savetnici Njegova Veličanstva Rusiju nesamo ovlastili nego i primorali na rat proti Turskoj, da je Austria-Magjaria deržala za Tursku i proti Turskoj, i da je upravo ona Tursku u onu nepriliku dovela. Ja ću dokazati, da je po miru San-Stefanskom današnji korak u Bosnu nesamo bez koristi, nego da je upravo na veliku pogibelj ove monarkije.

Ja bi morao iz daleka zaseći za razjasnjenje, kako je taj rat nastao; nu samo da napomenem nekoliko certah.

Dok je Turska imala sve obale cernoga mora, dotle je smatrala ono more svojim vlastničtvom, tako da se unj nisi mogao pokazati kao ni u tudji ribnjak. Samo kroz tergovačke ugovore mogao si štogod prava u tom moru dobiti. Kad li Rusija dobi onih obalah, ona zahteva, da se i na nju obzir uzme. Tu bijaše zameršajah takovih, da je belgradskim ugovorom godine 1739. ustanovljeno, da Rusija u cernom moru neima nikakovu mornaricu, nego da će turski brodovi obavljati trgovinu Rusije. U ugovoru od godine 1774. od Kučuk-Kaïnardžia dobila je Rusija slobodu u cernom moru i prolaz kroz prevlake Bospora i Dardanelah, i time je u svojem moru stekla samo ona prava, koja imadijahu Francezka i Englezka u onom tudjem moru po tako zvanih kapitulacijah. Od onda je Rusija na onih obalah napredovala, te je ugovorom od Adrianopola godine 1829. izhodila za tergovačke brodove svih prijateljskih narodah u vreme mira slobodan prolaz kroz prevlake Dardanelah i Bospora. I tako je tako zvana sebična Rusija otvorila cerno more svim narodom, namesto da gospodstvo

deli sa samom Turskom, — samo šteta što nije nijedna druga deržava htela tako sebična biti!

Svet je vidio, kako je Englezka proti svakomu pravu u miru provalila i srušila 1807. godine Kopenhagen i kao zimus provalila kroz Dardanele, i bez dvojbe bila bi jednako učinila s Carigradom, da joj nebude general Sebastiani put pokazao. Rusija, zabavljena ratom u Kaukazu, i drugčije zabrinuta za obale cernoga mora, za skladišta na ušću Dunaja i tergovačke gradove po onih lepih obalah, sećala se je onog englezkog čina kod Kopenhagena. Za uklonit se po mogućnosti takovoj pogibelji, sklopila je ugovor Unkiar-Iskelesi od god. 1833. To biaše ugovor obranbeni proti svakoj povredi, sklopljen medju Rusijom i Turskom. On trajaše osam godinah. Članak, bivši tajan, nosijaše, da u slučaju, ako bi Turska morala Rusiji dati oružanu pomoć, da tada namesto te pomoći ima Turska Dardanele zatvoriti tako, da nikakov ratni brod pod nikakovom izlikom kroz nje neprodje. Ostala Europa zadovoljila se je tim ugovorom kako tako, nu vlada Ludovika Filipa scenjaše, da mora biti protivna politici Napoleona i Bourbonah starijih. Ona odpravi notu i kaza, da je onim ugovorom medju Rusijom i Turskom nastao odnošaj, o kojemu Europa ima svoju reč kazati. Zato, ako se Rusija u Turskoj pokaže za obranu Turske, da se francezka vlada smatra tako slobodnom, kao da onoga ugovora neima. Rusija odgovori kako valja i kod toga ostade. Nu sada oberlati zapad Tursku i ona od tada sustavno propada. Već godine 1840. bude mimogred, a godine 1841. sustavno londonskim ugovorom odredjeno, da prevlake Dardanelah i Bospora za mira ostaju zatvorene svim stranjskim ratnim brodovom. Medju stranjske brojiše i ruske. I tako bijaše do parižkoga ugovora. Ovim ugovorom pako nadvladana Rusija morala je pristati na stvari, kojim se ukloniti nije mogla. Tu je proglašeno cerno more neutralnim, zatvoreno naime svim ratnim brodovom, a otvoreno tergovačkim. Nu u prilogu I. k tomu ugovoru kaže se, da za mira Turske nesmije nikakov ratni brod kroz one prevlake prolaziti. Ipak je posebice ustanovljeno, koliko brodovah ima Rusija, koliko Turska odkazane veličine u cernom moru deržati. Isto tako odredjeno je, da svaka ugovarajuća deržava na ušću Dunaja može deržati po dva ratna broda, i da ratni brodovi, služeći poslanstvom, mogu po onom moru ploviti. Na taj način Turska mogaše u prevlakah, u egejskom moru i drugde deržati ili u Englezkoj ili drugde kupiti, što je sbilja i radila, brodovah, pak jih u svoje vreme na Rusiju napustiti. A

Rusija nemogaše ni korito u cerno more uvesti. Isto tako, kad bi se Rusija zaratila n. pr. s Englezkom, Turska mogaše bez povrede parižkoga ugovora englezke brodove proti Rusiji u cerno more napuštati. Za oklopne brodove za parižkoga ugovaranja nije se znalo, i dok se ovi brodovi izumiše, njih nekoliko i najneznatnije deržave mogahu ruske obale cernoga mora opustošiti.

Rusija je taj tako težak ugovor do zadnjega rata sveto obderžavala; obderžavala ga je i Austrija sve do dualizma. Već godine 1868 došla su najednom dva ratna broda austrijska u cerno more; godine 1869. došla su na jednom tri. Rusija se je morala zadovoljiti prosvedom. I tu se je videlo, da je Austrija počela parižki ugovor na korist Rusije ponešto menjati, a već god. 1859. očitova poslanik Werner u Varšavi, da je parižki ugovor škodljiv Europi i Rusiji i da će Austrija primiti inicijativu za promenit ga na korist Rusije. Ovo bijaše pervi korak Beusta čim postade ministrom izvanskih poslovah. Al evo: na 26. rujna 1870 pisa Kalil-bey, poslanik turski u Beču, svomu ministru izvanjskih poslovah, velikomu veziru Ali paši, kako se je danas razgovarao s njegovom preuzvišenosti grofom Andrassyem. njegova excellencia reče mi (tako on piše) da Austrija-Magjarija i Turska imadu se ratu ugibati, nego ako budu primorane ratovati, one moraju rat voditi do kraja i stalan mir izvojevati tako, da se Turskoj povrati sve, što joj je uzeto na cernom moru i da se Poljačka restaurira. Njegova preuzvišenost — reči su Kalil-bega — upita me, koliko vojnikah mi možemo staviti. Odgovorih: ako dobijemo zajam od 10 milijunah livrah, mi možemo dignuti 500.000 samih Mosleminah. To uzradova Njegovu preuzvišenost i reče mi, da Austrija-Magjarija ima pod oružjem 800.000 izverstnih vojnikah.

Gospodo, to je grožnja. Sutradan piše isti istomu, da je taj razgovor sa Andrassyem priobćio englezkomu poslaniku i ovaj da je kazao, da Turska može sigurno na pomoć Englezke računati. Na te grožnje Rusiji prosto bijaše ili siliti druge ugovaratelje, da obderžavaju parižki ugovor ili da ga uništenim proglasi, jer dok se jedan članak medjunarodna ugovora pogazi, povredjenoj stranki prosto stoji povreditelja na izpunenje ugovora nagoniti ili ugovor i od svoje strane uništenim smatrati. To Rusija neučini, nego kaza okružnicom, da se nesmatra vezanom onimi ustanovami parižkoga ugovora, koje se protežu na cerno more; u ostalom da je pripravna druge ustanove njegove skladno promeniti, potverdit ili ponovit.

Sada nastane piskaranje kako po navadi kod nas. Dne 23.

studenoga 1870. piše Beust poslaniku u London, Aponyu, da se Austrija-Magjarija smatra vezanom ugovorom parižkim od 15. travnja 1856. To je gospodo onaj poseban ugovor, kojim Francezka, Englezka i Austrija ujamčuju celost i neodvisnost Turske, tako da se nstanovljuje, ako bi se tko usudio uzraditi proti parižkomu ugovoru od 30. ožujka 1856., da to ima biti casus belli, i da će one tomu oružanom silom na put stati. Dakle, Austrija-Magjarija smatra se vezanom ustanovami onoga ugovora, i kaže Englezkoj, da može za svaki slučaj na pomoć Austrije-Magjarije računati.

Dne 2. prosinca javi isti Beust Prokeschu, poslaniku u Carigradu, da je Austro-Magjarija javila u London, da se smatra vezanom ugovorom od 15. travnja 1856., i da je pripravna izpuniti sve obveze njegove. Time Turska nebi se imala ništa bojati, jer će joj Austrija i Englezka vazda u pomoć biti.

Usuprot tomu dobi Rusija 1871. na londonskoj konferenciji zakonitu slobodu na cernom moru. Ona se zadovolji i mirova.

Sad se setimo gospodo, da je bečka kancelarija najviše radila, neka se turske posade izvuku iz tverdjavah Serbije. Setimo se da su cincari turske Gradiške i drugi Bošnjaci tužbe proti Turčinu slali ne u Petrograd već u Beč. Setimo se, da je bilo tužbah na austrijske konzule i odredjena bi medjunarodna iztraga, na koju se nije svidelo našim konzulom doći. I tu je utverdjeno, ne da Rusija, nego da konzuli Austrije-Magjarije bune keršćane Bosne proti Turskoj.

O pravu Rumunjske sklapati medjunarodne ugovore dalo bi se svakako razpravljati, nu to je znamenito, da se ni Rusija ni Nemačka, niti nijedna druga deržava nije usudila taj led probiti nego Austrija-Magjarija. I ona je perva medjunarodne tergovačke ugovore s Rumunjskom načinila proti očitovanoj volji Turske, samo za oslabiti ugled i snagu njezinu.

Austrija bijaše eto u isto vreme za Tursku i proti njoj, za Rusiju i proti njoj. To šaranje u diplomaciji pade u oči tako, da je neki list, koji je u Austriji izlazio, donio dne 23. ožujka 1872. članak, u kom se kaže, da čovek, koji tako šarenu diplomaciju vodi, čovek, koji je službeno poznat pod imenom grofa Julija Andrassya, jest rodjen ciganin i da je ukrao ime plemićkoj obitelji ungarskoj. Bilo tomu kako hoće, vladar, kojega najsvetije pravo, pravo izvanjskih odnošajah tako se upravlja, nemože imati onaj ugled, kojega bi imati morao; i narod, kojega su izvanjski odno-

šaji tako zastupani, nemože imati onu sigurnost i čast, koje spadaju medju uvete deržavnoga obstanka.

Što je Rusija u iztoku radila, to nije nikakova tajna. Nu što nije radio do jučer Piemont po Taliji, Pruska po Nemačkoj, što nije radila što li neradi svaka deržava, koja u sebi ćuti snagu života? Nu kad je u Hercegovini nastala buna, Turska se netuži na Rusiju nego na Austriju. Austrija bijaše s Rusijom i Njemačkom perva, koja je predložila, da konzuli posreduju medju ustalci i medju Turskom. Tomu se je protivila Englezka, jer je znala, da je to proti parižkom ugovoru, nu sama nemogaše odoleti. A gospodo, Austrija, koja je ujamčila neodvisnost Turske i njezinu celokupnost, odredjuje u noti grofa Andrassya, kako ima Turska trošiti prihod Bosne. Napokon došlo je do konferencije, iz koje nije ništa bilo. Rusija navesti rat i na zahtev Englezke javi uvete mira. Nikada deržava nije tako iskreno i tako stalno rat vodila ni uvete mira obderžala. Medju onimi uveti mira, što jih je Rusija stavila dne 8. lipnja 1877. i medju ugovorom San-Stefanskim jedina je razlika ta, da je u onom memorandumu Rusije priznato, da se ima Bulgarija razdeliti do Balkana i opet od Balkana na jug, a u San-Stefanskomu ugovoru ima samo jedna Bulgarija. I kako je berlinski ugovor ono razpravio, neima bitne razlike medju onimi uveti, koje je Rusija htela, i medju današnjim stanjem.

Sada ćemo doći, i ja želim što moguće kratak biti, na berlinski kongres.

Ugovor San-Stefanski uslovio je za Bosnu i Hercegovinu, da one u sporazumlenju Ruske, Turske i Austrije-Magjarske dobiju bar ona prava, koja im je namenila carigradska konferencija, da se sve zaostale štibre u tih pokrajinah brišu i da sav prihod, što ga te pokrajine daju, ima kroz dva leta upotrebiti za popravu one štete, koju je buna u onoj zemlji nanela. Tu gospodo, ništa boljega ni pametnijega nije se moglo učiniti. Da se oni begunci, većinom zločinci, nisu mogli mirno povratiti u Bosnu, mislim da je sasvim jasno, jer nitko neće zameriti muhamedovcem, što nebi mirno primili ni gledali ljude, koji su jih okrali i popalili. Nu kad bi vlastela bosanska bila opazila, da Austrija-Magjarija u sporazumku s Rusijom i s njihovim vladarem iskreno radi, ja sam siguran, da bi se onaj muhamedanski puk bio umirio, i da su se oni begunci bez svake pogibeli mogli natrag povratiti. Ako toga nebi bili hteli, kod nas zemlje ima dosta, ima i deržavnih imanjah, pa na njih mogu oni raditi, a koji neće, neka se proteraju preko granice.

Sada, meni je žao, ter ja se moram pozvati na Vas sve, da medju moje slaboće nespadaju osobnosti. Ja bi morao o zastupnicih Njegova Veličanstva na berlinskom kongresu nešto govoriti, ali nemogu uprav zato, jer bi to zasecalo kao u osobnosti. Ja ću napomenuti samo jednu stvar, koja nije tako derzka. U drugoj sednici kongresa radilo se je, kad imadu zastupnici kraljevine Gerčke pred kongres doći. Tu su zastupnici Francezke predložili, da onda, kad bude govora o pokrajinah medjašećih sa kraljevinom Gerčkom. Englezi dadoše na to izpravak, neka se kaže namesto „pokrajinah medjašećih" — „gerčkih pokrajinah". To nije bilo nikakovo iznenadjenje, niti je saderžavalo u sebi kakovu diplomatičku dubljinu. U trećoj sednici upitao je pervi zastupnik Austrije-Magjarije, neka mu se kaže, kakova je razlika medju medjašećimi s Gerčkom pokrajinami i gerčkimi pokrajinami. Na to mu je englezki zastupnik dao neko razjasnenje, štono bi dolikovalo djačiću. Kod toga ostade.

U osmoj sednici, mislim, ili u dvanaestoj, neznam baš točno, dosta, u jednoj sednici, koja mi sad nepada na pamet, čitalo se je, da općina Špica imade se priklopiti Dalmaciji. To mnogi smatra za malenkost, ali ja deržim, da je to preznamenita stvar. Jer na takov način delovi, što su dani Rusiji, imali bi se uteloviti Besarabiji ili ruskoj Armeniji. Nu toga nije zato, što Besarabija i Armenija nisu osobe u medjunarodnom pravu. Kad su metnuli u onaj zapisnik, da se preda Špica Dalmaciji, tu će danas sutra doći do razjasnivanja, a to nije ugodno, kad se setimo, da Dalmacija bijaše mletačka i da je kralj Italije naslednik Mletačke.

U osmoj sednici čitao je pervi zastupnik Austrie-Magjarije, kakvo je stanje u Bosni, i kako bi bilo vredno, da se to stanje uredi. Na to je englezki zastupnik predložio, da Austria-Magjarija ove pokrajine zauzme i upravlja. Ja Vas, gospodo, upozorujem na tu rieč „upravlja". Na to su pristali svi osim Turske. Posle toga predložio je Andrassy, da onaj klin, što razstavlja Cernugoru i Serbiju, Austria-Magjarija neželi zauzeti, nego će tamo imati samo mesta za vojničku posadu, za vojničke i tergovačke ceste. To uze zastupnik Rusije ad refferendum.

U desetoj sednici odustade ruski zastupnik od ovih prigovorah, to je sigurno dokaz, da ili se je zaista Austria odrekla bila Novoga pazara ili je Ruska zaista znala za odgovor Turske. Taj odgovor Turske došao je u dvanaestoj sednici i tu je Turska očitovala, da ona priznaje i klanja se tomu zaključku kongresa, da ima poverenja u ta sredstva, nego da si prideržaje pravo spora-

zumet se o tom, ponajprije, i neposredno s Austriom-Magjariom. Kad je to o Bosni i Hercegovini proglasio predsednik kongresa konačnim i podpunim sporazumkom kongresa, nije se nijedan zastupnik Austrie-Magjarie tomu protivio. Kongres je dakle zaključio, da se naša vlada, prije nego li u Bosnu i u Hercegovinu ide, s Turskom sporazumeti ima. Poznati prijatelji ove monarkije bojeć se, da ona neće u Bosnu zagrizti, gledali su, da onaj uvet nedodje u zapisnik. I zbilja, kad se je redigirani ugovor čitao u sedamnaestoj sednici, te klauzule o sporazumljenju nije bilo u njem. Zato je Turska stavila u osamnaestoj sednici zahtev, neka se ona klauzula o Bosni i Hercegovini umetne, i zbilja je umetnuta na kraj članka. Dvaputa je kongres odlučio sporazumno u pogledu Bosne i Hercegovine, a o sporazumku o Novom pazaru nebijaše ni govora.

Drugi zaključak je, da Austria-Magjaria ima zauzeti ove pokrajine; dok se što drugoga nepokaže, zauzeće ima se onako tumačiti, kako je dosada poznato. Znamo, da je Auštria zauzela Napuljsku, Toskanu, Piemont, za krimskoga rata Moldaviju i Valakiju, papinih pokrajinah, da je Rusija dvaputa zauzela Moldaviu i Vlašku, da je Francezka zauzela Španjolsku, da je u vreme gerčke revolucije zauzela Moreu i nedavno Siriju i Rim. Pak kakova su bila ta zauzeća? Bila su takova, da je vanjska vojska domaćoj vlasti na ruku išla, i dok je tako bivalo, nije na vlastitu ruku nikad gospodarila ni upravljala. A što se tiče administracije, to se zna, da je vlada najveća izveršujuća oblast; ona stvara upravu i njezino osoblje. Kad je Austria-Magjaria ovlaštena bila samo upravljati ove pokrajine a ne i vladati, bilo je na svaki način potrebno sporazumet se sa Turskom, kako je to berlinski kongres odredio. Imadiaše se, velim, sporazumak dobiti: pod čijom vladom, pod čijimi zakoni mora Austria-Magjarija one zemlje upravljati. A proglase na tudje narode davali su dosada samo vladari ili oblasti vladarah, koji su u ratu proti vladi onih narodah, ili pako buntovnici. Drugčije proglasa na tudji narod neima. Austria-Magjaria nije navestila Turskoj rat, i dok Bosna i Hercegovina nije prestala biti podložnica Turske, dotle bi Bošnjaci, kad nebi bili austrijsku vojsku dočekali oružjem, bili učinili veleizdaju proti zakonitomu svomu vladaru, a taj je dosada sultan. Nego ja neću dulje razpravljati te stvari, nego samo pitam: što ćemo u Bosni?

To zauzeće nemože se drugčije doveršiti nego, ili da se vojska van potegne ili da i nadalje unutra ostane. (Smieh.) Hoće li ići

van, onda ja pitam, čemu je toliko novca i toliko životah na nju potrošeno? Hoće li ostati unutra, onda ja pitam, pod kojim naslovom? Može li Austria-Magjaria te zemlje smatrati osvojenimi? Ja mislim, da osim kod amerikanskih divljakah nigde osvojenje bez naveštenja rata slediti nemože. Hoće li dakle u njoj ostati kao u svojoj zemlji tobože zato, jer ju je umirila i uredila? Ali savetnici Njegova Veličanstva morali su pomisliti, da li nemože Ruska čverščim pravom zahtevati Ugarsku i Erdelj kao zemlje, koje je ona umirila, i bivša zakonita oblast, diktator tih zemaljah, nje Rusiji predala?

Hoće li dakle Austria-Magjaria ove zemlje prideržati kao del od Turske? To bi bio pervi korak za razdeliti Tursku. A što bi odtuda sledilo? Kad no je Marija Terezija bez odkupnine dala posesti Šipuška mesta, što no jih bijaše kralj Sigismund založio Poljačkoj, Friderik II. prigerli tu priliku i nagovori Rusiju da ona i on pograbe diele od Poljske. To bijaše povod razdeljenju ove kraljevine. Kasnije kad se stvari razvile, plakala je Marija Terezija nad ovim svojim korakom, a meni se čini, da će svi Habsburgi još groznije plakati nad zauzećem Bosne i Hercegovine. Pak neće li i druge deržave iskati dele od Turske i koje jih u njoj nedobiju, neće li naknadu od Austrije najprije iskati?

Ali, gospodo, pustimo to sve, pa uz tolike druge petljanije neka ostane i ta. Tako, gospodo, ja smatram taj korak s kojega mu drago stanovišta protuzakonitim i on zbilja nikakova dobra neobećiva niti dinastiji niti narodu. Jer dok je Turska tako slaba, ja neznam tko može pomisliti, da će Crnagora i Serbija pod ovim uplivom, pod kojim su, ikada dopustiti, da itko drugi ove zemlje dobije

Da bude na onu mojih prijateljah ili na moju, dakako da bi stvari posve drugčije stajale. Dok je bilo vremena, mi smo gledali, da se u našoj domovini zakonito stanje povrati; i samo kraljevina Hervatska ima pravo na one pokrajine, I kako Gerčka svojaka svoja odnosna prava, uz priznanje Europe, tako bi kraljevina Hrvatska mogla svojakati one pokrajine, ali pošto neima u medjunarodnu pravu kraljevine Hervatske, zato neima osebna kralja Hervatske.

Ja sam siguran, da će za to biti još žalije dinastiji nego Hervatom i meni.

To je gospodo, što sam ja želio, da se u adresu uzme.

Dalje ja smatram, da je današnje stanje u našoj domovini protuzakonito. Ja bi branio naše javno pravo proti onim napadajem,

koji dolaze u kraljevskom odpisu od 8. studenoga 1861. Tako dakle bi ja sve ove pogibelji izvanjske i nutarnje, i obranu našega javnoga prava, i protuzakonitô naše stanje u adresi na Njegovo Veličanstvo naveo, i nacert takove adrese načinio sam, i sada odlučite, hoćete li ju slušati kao jednu celost ili ćete ju slušati u pojedinih izpravcih, koje ću kod pojedinih točakah vaše adrese predložiti.

14

II

Veličanstvo, *)

Težki udarci po dinastiu sklonuše vaše veličanstvo god. 1861. sazvati zastupstva narodah. Hervatskoga zastupstva iz sedmih županiah sastade se ne na temelju obćenita glasovanja, poslie god. 1848. jedinu zakonitu, nego po pripisu što ga one godine preka nužda za se smotrila. Onom zastupstvu predloženi su za prihvatiti listopadska diploma i veljački ukazi. Vaše veličanstvo izjavi da je izdalo taj pervi spis, po sankcii pragmatičkoj i po svojoj svevlasti za stalan i neopozivan deržavan temeljan zakon; prem kraljevina Hervatska i nje sankcia pragmatička svu zakonotvornu vlast davaju samo svojemu saboru i svojemu kralju, i prem je onaj spis, poslie varšavskoga sastanka uništen veljačkimi ukazi.

Većina onoga hervatskoga zastupstva postupa tako, da njezino nastojanje o dobru domovine biaše izjednačeno samo zakonitostju naprama gospodujućoj dinastii. Onakovo ponašanje nepogodi ljudem koji su nesreće navalili na narode i na dinastiu. S toga, za krenuti ili za premoći onu većinu, bude i vojničkoj krajini odredjeno zastupnikah u onaj sastanak odpraviti. Nego i ovi muži, sinovi i pouzdanici puka, u supor svim načinom uztrajaše na stazi zakona i poštenja.

Ono zastupstvo, u adresi od 24. rujna dade odgovor na predloge što ih je primilo. Onaj odgovor dolikuje kako pravom Hervatske i časti one većine, tako i pravoj koristi dinastie. Zato je ono zastupstvo, spremivše se lečiti rane što ih je tudjinac našemu narodu zadao, razpušteno odpisom od 8. studena. Taj korak oslabi i ono vere i nade što ih sinovah naše domovine možda imadiaše na bolju budućnost u vladajućih obstojnostih.

Razpuštajuć sastanak, obreče vaše veličanstvo, dok bude moguće, sazvati novo zastupstvo našega naroda, i njemu predložiti

*) Ovaj je spis složen kao jedna celost, adresa. Jer se nije našlo dosta članovah za podupreti ga, on je čitan kao izpravci na adresu većine.

svoje nazore odkrivene rečenim odpisom. Za načiniti, kako se htelo, onu mogućnost, budu županijske skupštine ukinute; budu javni službenici upotrebljeni za službenike svojih višjih; budu podloženi samovolji ljudih koji se deržahu nad narodom i zakonom i nestajahu u zajednici probitakah s narodom; bude sav javan život zabranjen; budu tudji pripisi natezani i upotrebljivani proti onim koji nehtedoše svoju domovinu i time činom kralja izdati. Postupalo se po Hervatskoj kako to može bivati samo pod upravom kojoj je živalj nesreća i sramota naroda, zakletom proti svemu dobru, i borećom se samo za svoj nerazložan obstanak i za svoju odsudjenu sverhu, pod upravom ljudih u koje bolji del naroda nemogaše imati veru, a drugi ju del izgubi, opaziv tko ih štiti.

Kad se scenilo da je narod onimi občinjanji primoran prigerliti bezzakonje, vaše veličanstvo obreče da se izbori imaju obaviti po pervašnjem pripisu. A izvadjanje toga pripisa, obavljanje izborah, izverši ona uprava kako je htela. Za odbiti one koji bi bez netemeljitih obzirah samo za obćenito dobro radili, bude na ovaj pripis pridana reč „bezprikoran", i zahtevalo se da takov mora biti svaki poklisar. Dok nije zakonom odkazana, ona reč dade se svakako tumačiti, a kod nas ju uzimahu tako, da prikoran biaše tkogod pokaživa poštenja i otačbeničtva.

U odpisih dolaziaše govor o uredjenju deržavnopravnih odnošajah naše domovine. Ti odnošaji, u koliko nejasni, ili dvojbeni, u toliko zlom namerom izmišljeni, ni malo nespadahu na vojničku krajinu, dok je stajala samo pod tudjom, primljenih dobročinstvah svestnom, nu po svojoj povestničkoj naravi nezahvalnom samovoljom. Itako reče vaše veličansto, da i granice zastupnici budu doći one odnošaje razpravljati. A na mesto zastupnikah izabranih poverenjem puka, dojdoše iz granice služeći vojnici, ljudi činom stojavši pod austrianskimi pripisi ter lišeni svakoga prava na saborsko zastupanje, ljudi o kojih poslanstvu zna se samo da su do njega došli u pustinjah i ne po izbornu pripisu javno znanu.

Nad onim pripravljanjem mogućnosti za sazvati zastupstvo obuze narod osvedočenje, da se radi o zatoru njegova deržavna prava, kon što mu je domovina upropastjena i narodna čast uvredjena. Toj osnovi odgovori narod primernim deržanjem za pogibeli monarkie 1866.

Oni odredjenici iz granice, s banskim stolom koj kao takav neima mesto u saboru, i s nekoliko službenikah iz sedmih župa-

niah koji možda izabrani biahu, proglasi se saborom što ga vaše veličanstvo na 12. studena 1865. dalo otvoriti. Ovaj dan, prie četiri godine, zabranjena je našemu zastupstvu zakonita radnja, ter je onim otvorenjem uvredi pridana i poruga.

Oni ljudi, kad bi i bili spadali u sabor, neiznašahu broj članovah što ga za složenje sabora pita poslovnik potverdjen vašim veličanstvom. A skup ostavši po odlazku vojnikah i banskoga stola niti se saborom konstituirao, ni po zakonu, ni po propisu konstituirati mogao. Onaj skup biaše tako osvedočen o svojoj nezakonitosti i o zlu na koje se namečen i odpravljen dao, da se proti ogorčenju naroda nepodstupi, prem pozvan vašim veličanstvom, po poslovniku razpravljati odpis od 8. studena 1861.

Onaj skup načini izboran red po nezakonitoj štibri i po povlasticah koje su god. 1848. u javnu pravu Hervatske zakonom prestale. Po tom izbornu redu manje deržavljanah udioničtvuje u zakonarstvu nego li ih je udioničtvovalo za povlastjenih staležah. I da izbiranje povlastjenikah nebude van poruga na nje i slepo orudje uprave, u svemu, koliko zna i može, narodu protivne, skup odredi kod izbiranja javno glasovanje. Po tom izbornom redu, još upravom svojevoljno na gorje promenjenu, pozva vaše veličanstvo sedam županiah u sastanak za 8. siečnja 1868., i predloži mu svoje pismo od 20. listopada 1867. na barona Levina Raucha. U tom pismu stoji, da je skup 1866. u svojih adresah na vaše veličanstvo pod 10. veljače, 10. ožujka, i 19. prosinca priznao zajednicu kraljevine Hervatske s kraljevinom Ugarskom, pa se skupština poziva na temelju tih adresah i priznanjah, neka doverši razpravu o naših odnošajih napram Ungarii.

Malo prie pokazasmo, tko biaše onaj skup, kako je spravljen i kako je radio, o njegovih adresah dosta je napomenuti ovo: za adresu od 10. veljače glasovalo je, izmedju 192 nazočna člana samo 78 ljudih; adresu od 10. ožujka nije se usudio skup ni tiskati, ni članovom priobćiti, ni na dnevan red metnuti, nego ju je iz rukopisa proštio i možda primio. Osim onih, koji ju sastaviše, i njih pouzdanikah, nitko nemogaše znati što stoji u tom spisu. Adresu od 19. prosinca, prem radi o deržavopravnih odnošajih, ter bi, po reči vašega veličanstva, morala i od graničarah razpravljana biti, smotri i odpravi skup, kako i onu od 10. ožujka, bez graničarah. Mi smatramo za nedostojno i naše časti, i vašega veličanstva, o tih adresah išto više govoriti, scenimo za suvišno, ovime proglasit ih pravno ništetnimi, ter već poradi načina, kojime su

tako god. 1622. odabra Ferdinand II. za bana ove zemlje Jurja Zrinskoga.

Tako biva dok neprijateljem naroda hervatskoga nepojde za rukom moći svojevoljno u ovoj zemlji za se raditi; dok se neuze za zločin štovanje pravah, slobode, domovine Hervatah; dok izdaja proti Hervatskoj nebiaše zaslugom smatrana; dok prejasne obitelji hervatske nebiahu zatervene; dok se zatorom otačbeničtva, krepostih i sreće u Hervatskoj, domaćim i stranjskim nevrednikom neotvoriše časti, vlasti, bogatsva u našoj domovini.

Da narod hervatski zakonitim načinom izabire svoje bane, i da oni u obstojnostih zakonom odkazanih izveršuju pravo veličanstva, od ovih čverstih svetih pravah Hervatske mi nesmimo, ni nemožemo popustiti, osobito u ovo vreme gde bi to popuštanje bila očita izdaja domovine. Moramo bo očitovati da nam postupanje upravah vašega veličanstva vani i kod kuće, da nam celokupno stanje Europe i Austrie nepružaju ni mogućnost, a kamo jemstvo za obstanak, za nereći za srećnu budućnost monarkie. A mi neželimo našu domovinu ni, koliko od nas stoji, dinastiu u koliko bude pravedna, žertvovati nikakovu preuredjenju Europe.

U nastajućih pogibelih, zakoniti bani u punoj svojoj vlasti, uz uvete zakonom ustanovljene mogli bi kako i nekada svojoj domovini i dinastii premnogo koristiti. Ako li bi kod izbiranja banah medju izbornici znatna razrožnost nastala, mi pristajemo na povestnički zakoniti običaj da kralj odabere za bana jednoga izmedju najviše trijuh muževah koje mu sabor predloži.

U članku 42. 1861. biaše nacertano točkah o temelju na kojemu bi kraljevine Hervatska i Ungaria, ako slobodno uzhteju, mogle doći na dogovaranje o svojih budućih odnošajih. Vaše veličanstvo imadiaše onaj nacert na znanje uzeti pak, ako na to dojde, potverditi ugovor sklopljen medju ovimi kraljevinami. Ali vaše veličanstvo potverdi bez izpovedjena razloga onaj nacert kao zakon; pak itako proti njemu pozva god. 1865. naših velikašah i biškupah u peštanski sabor; proti njemu uputi naš odbor u Peštu bez-da peštanski skup biaše ijednu točku onoga nacerta priznao; proti njemu potverdi zaključak onog odbora i njegova nezakonita ovlastitelja. Gde u najsvetiih stvarih narodah i vladarah ovi tako rade, tu oni nemogu gojiti, nemogu ni začeti poverenje.

Krunenje nije sastavina ni jemstvo ustava nego, gde ga još ima, prosta nu predraga svetčanost. Krunenje vašega veličanstva za kralja Hervatske, kad bi se to narodu pohtelo, moglo bi se

obaviti samo kad bi naša kraljevina bila upodpunjena i u uživanju svojega ustava. U mnenju da će vaše veličanstvo izpuniti te dužnosti, zaželiše nekoji našega zastupstva 1861. da se to krunenje obavi.

Odnošaji medju kraljevinami Hervatskom i Ungariom biahu i jesu posve jasni, osim za ljude koji iz smutnje ovih kraljevinah korist traže. K dokazom koje navedosmo za samosvojnost ovih obijuh kraljevinah, još pridajemo: da u Hervatskoj biškupe izabirahu puk i duhovničtvo, a u Ungarii kralji postavljahu biškupe; da Hervati kao takovi vazda imadiahu sva prava deržavljanstva Ungarie, a da Ungarci biahu iz Hervatske posve izključeni; da odkako zavlada pogibelj od Turske, za skupnu obranu Hervatska je davala samo polovinu štibre koju je Ungaria plaćala; da bojem muhačkim Turčin osvoji samo celu Ungariu, a ne Hervatsku, s česa car Sulejman u odgovoru na prošnju Ferdinanda I. za primirje, ovomu nedaje naslov kralja Ungarie nego naslov kralja Hervatske; da prie onoga rata kraljevina Hervatska nastavi rat proti Turčinu, nakon što kraljevina Ungaria biaše s Turčinom mir sklopila; da poslie onoga rata i padnutja Ungarie, s kraljevinom Hervatskom kao samosvojnom ugovarahu i carstvo tursko i republika mletačka; da kraljevina Hervatska samosvojno izabra za kralja si Ferdinanda I.; i da samosvojno ugovori sankciu pragmatičku.

Kraljevina Hervatska nikada nebiaše, i nije nasledna. I god. 1527. i 1712. sklopljeni su medju ovom kraljevinom i medju tom dinastiom dvostrani ugovori kojimi su obe strane jednako podložene. Ako ugovaratelji protegnu svoj ugovor i na baštinike si, ovi su njime vezani samo na koliko iz njega korist cerpaju. Nitko bo pravno nemože nikoga na svoj ili tretjega probitak a na njegovu štetu stegnuti i nikada se narod napram jednomu čoveku, ili bilo komu nemože u javnu pravu bezuvetno obvezati. Gde propasti gde pogibeli dinastiah nesvestnih dolaze glavno od netemeljita mnenja, koje nepriznaje da svaki zakon stoji od volje deržavljanah. Na prava koja vadi iz dvostrana ugovora, može se stranka, u javnom pravu samo dotle pozivati, dok onaj ugovor naprama drugu si ugovaratelju sveto izpunjiva.

Kako narod hervatski kralja, tako ni kralj baštinenjem nedobiva prestolje hervatsko, nego i narod i kralji nastavljajuć one ugovore, baštine medjusobno prava i dužnosti u kojih obderžavanju stoji, a u neobderžavanju prestaje s ugovorom zakonit odnošaj medju narodom i vladarem.

U naslednih monarkiah dolazi nedvojben baštinik na prazno prestolje i vlada bez da se posebno narodu obvezao. Ima bo, ili sceni da ima pravo vladati. A u kraljevini Hervatskoj, kako i onoj Ungarie nitko nemože zakonito ni koračiti na njihova prestolja, van jur obvezan ugovorom, stegnut dužnostmi napram ovim kraljevinam. Stariih vašega veličanstva biaše podpuno osvedočeno o toj istini. Oni znadiahu da u pogledu baštinenja kraljevske vlasti medju dobom zvanom izbornom i ovom Habsburg-Lorenah nije nikakove razlike. I onda bo, kako i sada, ako vladar imadiaše zakonito dete, ovo sklopiv s kraljevinami ugovor poznan pod imenom krunitbene diplome, dolaziaše na prestolje. A kad vladar biaše bez zakonita deteta, naravski da si kraljevine drugde tražiše kralje. Ovo znanje vodiaše mudre starie vašega veličanstva, kad no Leopold I. naslednika si Josipa, Franjo I. naslednika si Ferdinanda V. za sebe živih, na temelju ugovorah, na prestolja ovih kraljevinah posadiše, za da sigurno po smerti roditeljah vladanje preuzmu. U naslednih monarkiah neima i nemože biti takovih činah.

Oni vladari znadiahu da kraj hervatske izborne izprave od 1527. i sankcije pragmatičke od 1712., kraj ungarskoga čl. 2. 1687. i sankcie pragmatičke od 1723. njihova detca, u naslednih zemljah nedvojbeni budući vladari, za prestolja Hervatske i Ungarie nebiahu van najpervi kandidati, i da će ove kraljevine drugde iskati kralje si, ako s detcom onih vladarah ugovore nesklope i nastavljenje zakonita odnošaja neutverde. Tu se očito vidi, da u Hervatskoj i Ungrii kralji postaju a neradjaju se kako to biva u naslednih monarkiah; i da zakon ovih kraljevinah budućemu baštiniku vladaru Austrie i drugih naslednih zemaljah samo zato dopušta pol godine po smerti kralja obstojeće zakone izveršivati a u njih i u vladi ništa nemenjati, za da se on kroz to vreme odluči hoće li, i ako hoće da se s ovimi kraljevinami pogodi ugovor sklopiti i time njihovim kraljem postati. Kroz 70 godinah dvaput se podstupi dinastia i ove kraljevine smatrati naslednimi. Posledice su poznane.

Za ugovaranjah 1527. i 1712. svetčano obrekoše starii vašega veličanstva štovati samosvojnost naše domovine i nju upodpuniti. Samo to ganu otce naše na ona ugovaranja. Ono obreknutje ostade neizpunjeno. Što biaše Turčin do Verbasa od Hervatske osvojio nije ovoj povratjeno, prem su Hervati na reke kervi prolivali i za zemlje koje na nje nespadahu. Pače velik komad ove kraljevine proneveren je Turčinu poslie 1527. Hervatske pokrajine Šta-

jerska, Kranjska, Koruška, Istria, odcepljene su i danas od kraljevine, i činom im je pridano, kako Ungarii Reka-na-moru i Medjumurje, mnogo zemlje od ovoga komada kraljevine.

One pokrajine imadiahu starii vašega veličanstva, dok postadoše našimi kralji, ovoj kraljevini uteloviti. I što oni proti dužnosti i prisegam propustiše, to vladar tudjinac, nu štovatelj prava narave i narodah, po mogućnosti biaše u jedno telo složio.

Mirom medju Stefanom V. kraljem Hervatske i Ungarie i medju Otokarom kraljem Pemske nebiahu podpuno ustanovljene granice medju ovim delom kraljevine Hervatske i medju njezinimi severnimi pokrajinami. Za kralja Alberta, po smerti Matie I., i za Ferdinanda I. bude ovih granicah premnogo činom poremetjeno. Od onda zahtevaše sabori da se ti razvodi urede, i kralji obećivahu pravicu. Ti razvodi još nisu uredjeni, i nije opaziti, da vašemu veličanstvu išto stoji do lečenja tih ranah Hervatske, ter okolice Celja, Metlike, Kastva, Istrie, kroz ona poremetjenja odcepljene, još su odtudjene. Šumbreg, kon što je kraljevini povratjen, staja pod tudjom upravom kako i ostala granica, i vaše veličanstvo dopusti da austrianski rajsrat pretresiva: spada li taj kus kraljevini Hervatskoj, ili pokrajini Krajinskoj.

Reka-na-moru s okolicom biaše imanje knezovah Kerčkih, samosvojnih samo na otoku Kerku, i ovaj grad od nekada imadiaše posebnu upravu. Oni knezovi prodadoše to imanje, prem dedinsko, tudjincu, a Maria Terezia kako šipuška mesta od Poljačke Ungarii, tako Reku-na-moru od tudjinca povrati Hervatskoj. Car Josip II. ovaj grad i županie sremsku i virovitičku premetnu Ungarii, kako-no županiu saladsku Hervatskoj. Već Karlo III. opazi znamenitost hervatskoga primorja za tergovanje, i u tom smeru odredi osnovah. Zato Reka-na-moru kako i Bakar dobi posebno municipalno uredjenje.

S ovih municipalnih posebnostih biaše i onaj grad smatran posebnom celostju svoje verste, kako-no to biaše, izmedju drugih, granica Hervatske i Ungarie, gradovi rudarski, okružja hajdučka, Kumanacah, Jazigacah, dà, u ono vreme biahu Hervatska i Ungaria u pogledu novca i rudstva, pod austrianskom upravom i pod austrianskimi pripisi. I dok nitko uman iz posebnosti mucipalnih ustanovah, iz različnosti upravah što ih različni deli kraljevinah imadiahu, neizvadja i nemože izvadjati različnost krunovinah: itako skupštine peštanska i zagrebačka uz odobrenje vašega veličanstva smatraju Reku-na-moru dvojbenom krunovinom medju kraljevinami Hervatskom i Ungariom.

Nazor o službenosti hervatskoga jezika sklada s ostalimi nazori odpisa: koliko se može, zabranjuje se i u Hrvatskoj onaj hervatski jezik kojim su se morali i u carigradskom dvoru služiti starii vašega veličanstva. Nu sila dogodjajah nadjača i to odlučenje, i bude saterti nepravednike.

Tako, dakle, da u tom pogledu završimo: plod ugovaranjah 1527. i 1712., plod žertvah naroda hervatskoga od Ferdinanda I. do danas ovaj je: naša je domovina izudjena, naš je narod potlačen i upropastjen, naša su prava pogažena, naša je narodna čast oskvernjena, i krivci nemare za lek proti tim bezzakonjem.

Veličanstvo, dok je vaša dinastia vladala različne narode po različnih zakonih, dotle se u Europi znalo za tu prejaku dinastiu koja i odoljiva svim neprijateljem, derža se, i napredova. Jakost dinastie dolaziaše od narodah koji, kraj svih težkoćah verovahu da jesu, a pojedini staleži i biahu srećnii od svojih susedah, i upravo zato biahu sjedinjeni u ljubavi do svojih vladarah. To biaše u ono doba, u koje sebičnjaci ili neznalice sjajnost dinastie sreći pripisuju.

A težnju da se iz sastavinah bitno različnih, pače medju se protivnih, složi jedna celost deržavna, ustopice slediaše nestajanje sreće, i zato propadanje narodah i dinastie. Ova težnja uvek škodljiva, postade pogibelnom po dinastiu dok se za moždac jedinstva uzela narodnost nemačka, imajuća susedna zastupnika s kojim vlade austrianske dok mogoše, nehtedoše ili neznadoše napredujuć sporediti. Nadtecanje susedah nalaga, osobito od početka ovoga veka, da dinastia i njezini pravi prijatelji, odsudiv i zabaciv rečenu težnju, svom snagom rade učverstiti prestolje time, da svi narodi u svemu ostalom na svoju različni, oko njega jedno budu. Tu nemogaše, kako u drugih deržavah, govora biti o jednomu makar kakovu sustavu deržavnu, nego samo o različnih sustavih kojih svakomu je sverha: stanovit narod bilo uz kakove zakone i uprave pod dinastiom uzderžavati. Ovo se neda dostignuti van srećom od koje većjoj narod nemože se drugde nadati. Dok bo koj narod opazi da će drugde biti srećnii, on je izgubljen po tu dinastiu.

Ali težnja za jedinstvom ostade, i gorkim izkustvom opaziti posledice njezine nesluži van da se drugimi sredstvi za istu sverhu radi. Za vladanja vašega veličanstva promenjena su pet putah temeljna deržavna načela, pojavljenje kakovo, za negovoriti o deržavah koje su za život, ni kod susedne deržave koju mnogi umirujućom smatraju, od njezina postanka nije se pokazalo. Uz toliko

takovih promenah nije moguće da se vera u stalnost ili u budućnost, da se vera osim one u stalnost rastućih nesrećah začme, ili da neusahne ako gde klija.

U nijednoj tih promenah nije se ni taknulo u onu težnju i sverhu, i zato promene ostadoše bez koristi. Bitno bo je pitanje samo ovo: ima-li svaki narod, ako hoće, svoje posle rešavati sa svojim vladarem iz te dinastie? Ako se na to pitanje niječno odgovori, kako u svih rečenih promenah, tada je po narode podložene u stvari sve jedno, tko, kako, i gde da one posle rešava.

Uz ono nijekanje gledaju već mnogo godinah vlade i vaše veličanstvo o usrećenju sebe i ojačenju prestolja. I čime se većma radi, time se većma ona oba cilja odmiču i gube, ter u supor promenam i prilagodjivanjem, obstanak monarkie, ako u istinu nije mnogo nestalnii, on doista nije ni malo sigurnii nego li biaše u najžestjih vremenih povesti. A narodi monarkie napredovaše ovo vreme samo u neslogi, u medjusebnu neprijateljstvu, i u siromaštvu sa svom pratnjom njegovom, ter njih snaga timi zloćami tervena nemože se upotrebiti za dobro obćenito, ni za ono njih pojedinih, ni za dobro dinastie koja se ni na izvanjsku prijaznost nemože zanašati. I nije prilike da bi to zlo na bolje okrenulo. Jer dok se radi o sverhi koja se nikako nemože dostignuti, dotle ni u najboljem slučaju, nije moguće van snagu i vreme gubiti.

Za takovom sverhom ide listopadska diploma i svi njezini dodatci. Nemoguće bo je, jer proti naravi, načiniti jedinstvo oblasti, zakona, uprave, uz slobodu ili uz samovolju, kod narodah različnih pasminom, povestju, narodnostju, stupnjem prosvetlenja, zemljištnim ležajem, družtvenimi odnošaji, gospodarstvenimi probitci, zakoni vere. Kroz ove razlike tako su razstavljeni narodi monarkie, da je sin jedne zemlje u drugoj tudjinac, neprijatelj, i nemože u njoj obastati u jednakosti s drugimi, nego ili gospodujuć ili podlagajuć se. Ove protimbe naravska je posledica, da duha, otačbeničtva austrianskoga neima, i da svaki narod dinastie, brinuć se za se, propustja i poznati stanje, potrebe i težnje drugih narodah. A bez toga podpuna znanja i dostojna ocenenja nije moguće za deržavu uspešno raditi.

S toga u nekoliko godinah ima monarkia desetak vladah koje, kako i pervašnje, možda radeć u dobroj veri, itako nemogu nikakovo dobro izraditi. A kad se, kako u novie vreme, pokaže prividna stalnost kod vlade, tomu je glavni uzrok: zadovoljstvo izvanjskih vladah, pa sdvojenje i zato nemarnost narodah monarkie,

vedjanje razumniih i pošteniih domaćih muževah za radnju na nevaljalu temelju i za zlu sverhu, i bezobzirno, jer nepravedno i nesigurno postupanje gospodujućih za se i za svoje drugove. Ta preuredjivanja monarkie, iduć od zla na gorje, glavnim su uzrokom s kojega ta monarkia nemogaše udioničtvovati u zadnjih ratih, prem su oni nad-a sve njezinu budućnost odlučili.

Za poslednjega preuredjenja monarkie složiše se u njezinu neposrednu susedstvu dve znamenite države, tretja uznapredova i zauze vlast u najznamenitiih stranah Europe. One sve tri deržave života su, imaju u ovih krajih pravah i potrebah za podmiriti, i u koliko im za postignutje tih sverhah nebi dosegnula vlastita snaga, one ju dobivaju što u željah, kad uztreba živih, što u nemarnosti, svakako u sdvojenju i slaboći narodah za kojimi teže.

Na današnjih medjah deržavne Hervatske, iz utrobe ove kraljevine po povesti i danas po narodnosti, u začetku su dve deržave koje, i po naravi stvarih, i po opravdanu uplivu pod kojim ostaju, nemogu nego napredovati proti toj monarkii, ter se u današnjih obstojnostih neda razabrati je-li po prestolje vašega veličanstva pogibelnie onim začetkom protiviti se ili podložiti im se. A zauzetje Bosne i Hercegovine, bez prava koje na te zemlje ima samo kraljevina Hervatska, i bez jakosti, načinom koj nosi bilegu potajna posvojenja, nemože imati drugi konac van da u kratko vreme svojega trajanja upropasti i one zemlje, i da uskori zahteve izvanjske proti toj monarkii. Narod hervatski mogao bi verovati da će te zemlje ako ostanu pod žezlom vašega veličanstva, kraljevini Hervatskoj utelovljene biti, kad bi uda ove kraljevine koja su pod tim žezlom, sjedinjena bila. A narod bi se hervatski onomu utelovljenju mogao veseliti samo onda, kad bi ova kraljevina imala svoja prava kojih uživanjem bilo bi puku i onih zemaljah pomoženo.

Da i nebudu tudjinci u 17 godinah triput oteli tu monarkiu od konačne propasti, njezina slaboća pokazavša se u novie vreme bila bi dosta za utverditi istinu da je ona, kakova je, bez prava, bez snage, bez volje za živeti, ne samo suvišna nego i škodljiva narodom i deržavam. Za toga sustava svojom celom snagom na suhu i na moru, ta monarkia nemogaše nekolika sela kotorska nadvladati. Na to negovatelji sustava i stanja današnjega, za sakriti neukim ništetnost monarkie, a neprijatelji sustava i stanja za volju osebne samovolje koju gledaju uzpostaviti na mesto današnje samovolje koja je pasminah, jedni i drugi za pokazati pogibel mo-

narkie i svoju jakost, osnovaše smutnju u Rakovìci za-da ju utišaju na najvećju krivicu najvećjih nedužnikah.

A plod toga sustava u pogledu gospodarstvenu pokažuje se u obstojnostih: da sve struke narodna gospodarstva to većma propadaju, da manjak i dugovi rastu uz povećane štibre, i to sve za duboka mira, kojemu se na dugo nije razložno nadati.

Monarkia je po imenu razdeljena u dve umišljotine, i podložena dvem pasminam, koje medju se protivne, složne samo u tlačenju narodah, preče ugled i svaki napredak monarkie, i budu svoju povestničku zakonost naprama dinastii pervom sgodom konačno zapečatiti. One umišljotine, koja danas činom neposredno zaseca u naše posle, moramo stanje u kratko oceniti. Ležaji kraljevinah Hervatske i Ungarie, njihova prošlost, pravi probitci obijuh: to sve zahteva vez i najtoplie prijateljstvo njihovih narodah. Naša je iskrena želja i biti će radnja da se to družtvo medju svimi kraljevinami uvede i učversti. Ali u današnjih obstojnostih ostaje u zaludu želja i ostala bi radnja naša.

Jer većina skupštine peštanske, u onoj zemlji neznatna manjina, odpusti od ustava Ungarie sve što vredi, pak ovu bivšu samosvojnu kraljevinu učini sastavinom nova deržavna tela, zakupnicom same sebe uz prekomernu zakupninu za tudjinca, i sveza ju na tudje probitke, primiv sama, a svaliv na druge nepodnosljiva bremena. U tom stanju nemože s njome biti ni razumna ugovorenja, ni veza koristna po obe kraljevine. I doista, samo ljudi zagrebačkih skupštinah 1868. i 1872. mogoše se s onom zemljom u razpravljanja upustjati. Naravska je posledica tih razpravljateljah i razpravah: da Hervatska neima svoje Medjumurje ni svoju Rekuna - moru; da Hervatska plaća mirovnine Rečanah bez da dobiva prihod onoga grada; da se broje i na Hervatskoj dugovi što ih je ona manjina učinila na korist svoju i Austrie, ter za gradjevine takodjer Ungarii škodljive; da su oni dugovi namenjeni Hervatskoj koja je svoj protuzakonit del troškovah podmirila iz svojih redovitih prihodah; da Hervatska za svoje prineske nije ni najmanju korist, nego samo prevelike štete primila; i da su načinjeni i potverdjeni samo oni zaključci naših skupštinah koji su narodu škodljivi, a koristni, upravo potrebiti zaključci da nisu ni predloženi.

Ona povlastjena manjina, sledeć sustav što ga stvorila, saterla je narode u nekoliko godinah štibrami jačje nego-li je to kroz sedamnaest godinah tudja vlada navlaš i sustavno škodeć mogla

učiniti; obterpala je zemlju kroz vekove slobodnu i zato najcenie uprave, herpami nekoristnih i nepotrebnih nu predragih službenikah, navalila je na narode množinu dugovah koji kako ni ostali prihod, zemljam neprude nego su koristni pojedincem, pojedinim obiteljim, i ako najviše, pojedinim družbam; lišila je javna prava sve koji su njezinom krivnjom siromašni, a to je preznamenit broj najzaslužniega i najvredniega domaćega puka.

Ove opazke nenacertasmo kao da bi nam bila volja ili kao da se smatramo ovlastjeni uplitjati se u posle Ungarie i Erdelja, nego ih zabilježismo za razložiti, zašto nemožemo onu manjinu uzeti za većinu zemlje; zašto se nemožemo s tom manjinom ni s podloženimi zemljami u medjunarodne posle upustjati; zašto nemožemo mi na toj strani našu domovinu učiniti delnicom nepravedna rata, koj, i negledajuć na prava, potrebe i pohotnosti izvanjskih, kako i na druge zemlje monarkie tako i na Ungariu mora pasti, dok nemagjarski narodi opaze neplodnost svojih pravah u Ungarii, pak sledeć osvedočenje i naputak rečena previsoka odpisa, počmu zadovoljivati svojim političkim i narodnim interesom, ter u tu sverhu dok budu primorani tražiti ili primati svoja prava i svoju domovinu od drugih osobito susednih i srodnih si narodah i deržavah.

A posledice težnje za jedinstvom Austrie napomenusmo za pokazati kako nam jest i kako nam mora biti svet naš ugovoren ustav, koj od tih smutnjah i nesrećah može ukloniti naš narod i dinastiu. Jer ako narod hervatski, uživajuć pravo samosvojnosti, s pojedinim narodom Austrie, ili s njimi svimi stupi u stanovit odnošaj, tu će ustanovu, dobre volje načinjenu i zato sigurnu i koristnu vaše veličanstvo uz zahvalnost i blagoslov stranakah potverditi moći. Drugačie, samo neprijatelji dinastie mogu govoriti da će ikoj narod u protinaravnu i škodljivu si skupu raditi kako bude mogao o drugom osim o sebi; da će terpiti duglje nego li bude morao stanje uvedeno proti njegovoj budućnosti; ili da neće svakoga neprijatelja onomu skupu svojim prijateljem, svaku sgodu darom providnosti za svoje oslobodjenje smatrat i prigerliti.

Za takovo stanje morati je smatrati današnje obstojnosti u našoj domovini, i nakanu koja hoće da se one uzderže. Jer ta tudja, od našega naroda neodvisna diplomacija kad bi bila i razumnia i poštenia nego-li biaše i nego-li je, može našoj domovini, bez koristi i potrebe ove kraljevine, rat navaliti, što je sbilja radila i evo učini.

Za dinastie vašega veličanstva nije Hervatska nikada Turčinu rat navestila; pak itako krivnjom austrianske diplomacie biaše naš narod na pregerdnu svoju štetu kroz vekove na oružju proti Turskoj. Tako je mnogo Hervatske, za probitke Austrie, palo pod Turčina, tako je i u novie doba, požunskim mirom velik del Hervatske predan Francezkoj. Ovo biaše posledica rata što ga ne Hervatska nego Austria vodila proti Francezkoj.

Izvanjskih deržavah svojaka mnoge zemlje te monarkie. Od svojakanja lahho dojde do rata, osobito uz današnje stanje narodah i te monarkije, i uz načelo otimanja koje se u život povratilo. Tu bi Hervati morali vojevati proti deržavam koje su im možda naklone a stalno nisu neprijateljne kako Austria, i služe se svojim pravom, morali bi vojevati proti narodom koji si polakšicu traže i proti onim koji im ju pružaju, a vojevati za zemlje koje nisu hervatske i od kojih oni niti su kakovo dobro primili niti mu se mare nadati dok su u sužanjstvu današnjem. A izvan rata hervatski vojnici stojeć pod tudjom zastavom i upravom, zanemaruju koristne nauke i radnje, priučavaju se dangubi i razuzdanosti, pak se u narod povraću pokvareni, nehajtavi za posao, berzi na zla. I dok austrianska zastava davno nezna za dobitja, dok se ona nerazvi ni za ratah najzamašniih po tu monarkiu, sverha ljudih koji su pod njom nepokazuje se, ako ne ona da se pomoćju tisućah oboružanih nesrećnikah plene milioni golorukih nevoljnikah. Obskerbljenje vojnikah, kraj svih žertvah što ih narodi podnašaju, takovo je, da od slabljine pogibaju koji nedobivaju pomoć od kućah, ili si nezakonitim putem sami nepomognu.

Plaćajuć dugove i troškove Austrie, narod hervatski greši proti samu sebi, zanemarivajuć svoje, brineć se za tudje. Služeć se pod silu novcem austrianskim koj neima stalnu ni priličnu vrednost, narod hervatski škodi samu sebi, kvarivajuć na prodavanju i na kupovanju. Taj novac nepriznaje ni onaj od koga je, ter u tom pogledu nebiaše krivice po narod ni slaboće kod deržave kolike su te obe s ovaj kraj god. 1848. Jer dok narod hervatski davajuć pravu vrednost za ništetan papir, a u kupovanju pridavajuć nad vrednost papira, svaki dan biva to-siromašnii, tudjinac primajuć više nego daje ili dobivajuć pravu vrednost za ništa, biva svaki dan to-bogatiji.

Neogradjujuć se, kako njegova korist pita, razmernimi daćami proti izvanjskoj odmašivšoj obertnosti, a neumanjujuć gde treba uvozninu, narod hervatski nemože podignuti svoje oberte ni svoje tergovanje, i zato nemože postati delnikom probitka što bi ga

iz svojega gospodarenja primati mogao. A težačtvo je svezano s obertnostju tako, da se ono bez ove ni ova bez onoga nemože razvijati. I doista, u europejskih narodih sami su Hervati koji u svakom pogledu nazadovaše odkako dinastiu Habsburg-Lorenah na svoje prestolje postaviše, ter ju na njem i na drugih uzderžaše. Ovaj narod, poimence u zadnjih 30 godinah ne samo nije ništa prištedio, ne samo nije iz pribitakah životario, nego je koje tri četvertine bivših i onako slabih glavnicah potrošio. A trošak je prošao ne na njegovu korist, nego na tudje, njemu protivne probitke, i to proti svakom pravu i zakonu. Ovaj je narod došao u stanje u kojemu neima ništa za braniti ni za izgubiti, a izvan njega neima se ničesa bojati.

Probitci kojih žertvu od nas zahteva osnovano preuredjenje Austrie, takove su naravi, da su nami škodljivi ako su narodom Austrie pogodni, i da su ovim škodljivi ako su nami koristni. Zato narod hervatski osvedočen da on sve ove posle nemože samosvojno razpravljati, nego da ih mora žertvovati, on tu žertvu doista neće učiniti na korist Austrie, ni na onu svojih kao zakletih neprijateljah, s kojih bezverjem on se dosada nadtecao u požertvovanjih, i s kojimi neima mu budućnosti.

Veličanstvo, u Hervatskoj svimi darovi naravi preobilno providjenoj i stvorenoj da u njoj najsrećnii narod žive, kod Hervatah, naroda i umna, i čversta i marljiva: u ovoj zemlji i u ovom narodu i moći, a kamo morat govoriti o potrebi, strašan je nu očevidan dokaz o stanju u koje tudja neprijateljska vlada može i najplemenitii narod i najblagoslovljeniu zemlju dognati. U ovom narodu, u ovoj zemlji nemogu se štibre od osiromašena puka ni oružjem uterati. Uprave vašega veličanstva za podmirenje nezakonitih porezah razprodavaju i u ime nekakova erara same kupuju zemlje našega puka. Odtuda se radja i ojačuje vera da se sustavno radi o uvedenju javne kmetie ili o zakupničtvu, i to po samovolji tudjinacah, a svakako, naš se puk nezakonito lišava svoje zemlje. Prekomerne i protuzakonite štibre za tudje i za domaće narodu samo škodljive sverhe, česte nerodice i pošasti izsisaše gospodarstvenu snagu i volju za radnju. Čovek, radnja i zemlja, sva tri uveta gospodarstva izgubiše, a sve drugo dobi vrednost i cenu. Oslabljivanje i propadanje puka na broju i na snagi, napredovanje zloćah, čedo su i kruna tomu stanju.

Kad u zemlji ovako satervenoj letina prebaci, hoće se što celo što velikim delom odpuštenje daćah, pripomoć za seme, za prehra-

nenje puka, i za uzderžavanje ovo malo blaga što ga još potiče. A uz uprave vašega veličanstva preredki težkom mukom i žertvom kao kupe nedovoljnu pripomoć, ili popust štibre na koju godinu, i za povratit pripomoć za podmiriti ostatak štibre, rinu blago ili zemlju, ako im ih nije već prie za druge dugove ili za štibru otelo, ili ako ih sami nisu za prehraniti se turnuli.

Deržavne zaklade, da se skupe i urede kako valja, mogle bi uz priličan pribitak celoj zemlji veliku pripomoć pružati. Ali tomu nije izgleda. Ovo zakladah što ih uprava derži, često se upotrebljuje proti koristi zakladah, drugda bez razbora na korist nevrednikah, kadšto uz velike troške, u pomoć onih koji pomoć zaslužuju. Od službenikah pobiru se postotci za mirovinu, i veće moraju golemu glavnicu iznašati. Narod nezna za tu glavnicu, a mirovine plaćaju se iz redovita prihoda zemlje.

U zemlju je uvedeno službenikah za četiri petine više nego ih treba. Za korist koju narod od njih prima, preplaćeni su; za živeti kako se hoće, nekoji za trud prem neplodan, nisu dosta plaćeni. Nerazmerjem koje se ima medju njihovim prihodom i razhodom oni su koje ovlaštjeni, koje primorani služiti se načini drugde nedopuštenimi i nečuvenimi. Na znanje, marljivost, moralnost službenikah nepazi se: za glavnu zaslugu smatra im se potištenost naprama višjim, redovito nevredniim, i tlačenje nižjih, uvek vredniih i nesrećniih od njih. Zato su javne oblasti bez ugleda: dok se čuje što sramotna, nepravedna, puku škodljiva, veruje se da to od njih potiče; smatra se za greh proti umu, i škodljivo je od njih išto poštena očekivati; dok se izumi nov način puku oteti plod žuljah, gleda se uvesti nov roj službenikah koji će ga potrošiti, i dok se opazi verstno orudje terti puk, odmah mu se i služba najde; ter su još najvidjenii službenici koji su samo prezirani; koliko je njih i njihovih hirih, toliko se pokažuje zakonah; zvanje njihovo očituje se samo u kvarenju papira i puka; i ovoga siromaštvo i sva zla sporede s brojem onih. Vrednijoj manjini službenikah neostaje drugo van prilagoditi se ili propasti.

Uz obstojeće pripise i oblasti, javni službenici, uz one i ove puk nemože bolji biti. On bo bivši priviknuo patriarkalnu životu, bez pravah, odgovornostih, dužnostih, na mesto da se prosvetli i osvesti, bačen pod neprijateljsko i slepo nasilje, gledajuć da je pravo igračka u šakah jačjega, da samovolja dužnosti stvara, tumači i upotrebljuje, izgubi um i duševnost u koliko ga se uhvatiše obstojeći pripisi, prisiljen biti ili žertvom ili pomoćnikom bez-

zakonja: puk ili je pripisi i oblastmi namečen na sebičnost, ili potrebom i primeri primoran, često nepravedno i tudje svojaka, i brani se proti dužnosti. U ime vašega veličanstva kroji se pravica tako, da se redovito krivcem proglašuje tko nemože ili neće svoju krivnju odkupiti, ili nedužnost kupiti, i ako se pripisu slučajno po nešto zadovolji, čime je veći zločinac i strahovitii zločin, time sigurnie priskoči pomilovanje. Po doveršenih parbah redko da negubi i onaj kojemu je pravo dopitano. Imetak obćinah i sirotah, često bez svakog, uvek bez valjana nadzora i bez uprave, propada. Za ujemčiti nesigurnost osebe i imetka, puku je bez razbora oteto i zabranjeno oružje.

U mir je bačeno ljudih koji bi po dobi, po čilosti i po znanju još mogli služiti, i drugih koji bi morali službe lišeni biti. I tu uprave uklanjaju one koji im nisu po ćudi, ili su njihovim na putu. Zato narod mora uzderžavati ljudih i domaćih i tudjih, i suvišnih, i nevrednih, jedne zato jer mu škode, druge zato jer mu javno već nemogu škoditi, ter na njih uzderžavanje prolazi nemalo sav prihod zemlje što proteče od tudjih potrebah.

Duhovničtvo lišeno slobode, upotrebljeno za sverhe protivne njegovu uzvišenu zvanju, bez pravog odgojenja, bez razmerna nadarja, gde tonuć u blagu i u zloćah, gde stradajuć, gde za živeti primorano dati se na obradjivanje zemlje i na tergovanje nedospiva svojoj službi, uz redovnike preživivših se cerkvenih redovah koji su u zemlji siromašnoj samo na štetu puku i veri, izgubilo je nuždnu čast i snagu u narodu za dobro delovati.

Ni naredbe odnoseće se na ukidanje vojničke granice nisu izdane zakonitim putem. Cilj tih odredbah nije moguće opaziti van u težnji da ova zemlja pod posebnom tudjom upravom i samovoljom i nadalje ostane razstavljena od ostale domovine ter da se pervom možda sgodom povrati u pervašnje sužanjstvo, a svakako da se njezinu puku uništi svaka moguénost obstanka. Ni tretjina tla ove zemlje nestoji pod obradjivanjem, nego je ili neplodno, ili stoji pod imenom šume, ili je pašnjakom. Ako se dakle po tih odredbah puku otme polovina šumah, cilj naredbah odviš je očit.

Da bi ova zemlja danas bila plodna, i da bi njezin puk imao u izobilju sva sredstva glavnicah i znanosti za obdelavati ju i za gospodariti valjano, još ni tada, ni uz manje terete, a uz veću slobodu ona nebi mogla ni polovicu današnjih svojih stanovnikah uzderžavati. A u istinu, ova je zemlja većinom iztrošena, opustošena i zanemarena, i kroz to skoro mertva, njezini su stanovnici

neuki, presiromašni, bez zanatah, obertah, tergovanja i plemenitoga prirada, bez svih sredstvah za težačtvo i za gospodarstvo, privezani na samu zemlju i štogod stada. Gornja je granica bregovita i kamenita, ostala je na stermcu potokah i bregovah i na dolnjem sloju peskovitu. Dok nestane gore, koje još potiče, ter zemlju zaklanja i brani, sva granica, otvorena navalam vodah i vetrovah naskoro je ometena i napunjena peskom, ter postaje kamenitom pustinjom.

Ova je pustinja već nastala oko cestah, koje k moru vode, ter su vlade austrianske, kako i u primorju jur zaterle goru po onih krajih, čemu je redovita suša naravskom posledicom. Od nekada mogaše puk granice zemlju, koja nebiaše pojedinacah, uživati i nje koliko je trebao, mogaše pojedinac na se prepisati. To biaše po javnu pravu Hervatske. Po njemu bo je sva zemlja vlastničtvo kraljevine, naroda hervatskoga kao osebe. Kada se pojedini podmire, zemlja koja preteče ostaje vlastničtvom deržave hervatske. I ove zemlje mora se pojedincu kad uztreba, davati, i u većih komadih kao imanja zaslužnim sinovom domovine darivati. Kada bez zakonita baštinika umre pojedinac, njegova bivša zemlja opet prelazi u vlastničtvo naroda. Time je deržava hervatska vlastnikom zemlje samo za vreme, i dužna je dok zemlju poseduje, nju i njezin prihod upotrebljivati samo na korist ukupna naroda hervatskoga. U supor tomu i pravici, i danas tudjinci pustoše šume granice gde se ikako dade izvoz načiniti. Tim postupanjem puk one zemlje, već danas na mestih bez dervarie i lesa, naskoro ni u svih šumah, a kamo u njih polovici nemože van golet imati. Takova postupanja nebiaše ni u Bosni, koju je Turčin oružjem osvojio.

Za cara Josipa II. radiaše austrianska vlada o izčistjenju dolnje Save. U službenih spisih tom prigodom načinjenih poimenice u gradiškoj pukovnii, duž reke u svoj pukovnii nedolazi ni stopa zemlje, koja bi bila ičija osim dotične satnie, puka njezina. A šume, na toj celoj prugi dolazi ne kao erarialne, nego kao služeće za erarialne gradjevine samo u satniah petrovoselskoj i raićkoj. I ove gradjevine biahu samo za domaću korist i potrebu. Dakle vladar, koj nije mnogo na zakone gledao, itako u današnjoj meri neoskvernjiva prava naše domovine ni njezino vlastničtvo.

Istina, po granici još je šumah koje ako se neprotrebe posekav stabla koja su doraštaj dostignula, gube od svoje vrednosti. Ali to bi se imalo po puku i po njegovih poverenicih razgledati, znanstveno i bez štete za budućnost prokerčiti, pak

uzpored na novo zasijati i zagajiti. Drugačie, onaj puk mora već i poradi same bezgorice propasti. Novac što se za les i za derva primi, s onim penzionalne zaklade i prihoda granice, kako i onaj iz zakladah sedmih županiah ima se upotrebiti samo za težačke, za obertničke, za tergovačke, u obće za gospodarstvene sverhe, pa za glavnicu iz koje bi vlastnici nepokretninah, obertnici i zanatnici uz primerno odplaćivanje glavnice i pribitakah mogli pomoć dobivati. Svaka druga sverha u koju bi se taj novac trošio, izdavala i činila se kakova komu drago, u istinu nebi bila van obsena koja bi i u najboljem slučaju po naš narod bez svake koristi ostala.

A itako, za pensionalnu zakladu granice koja mora više milionah forintah iznašati, puk nezna; ostale glavnice u koliko ih je, neupravlja on ni drugi od njega ovlašten; šume zatire tudjinac kako sam hoće; puku se derva niti les neodkažuju za uzmoći globiti ga; obćinski imetak, kad ga krivnjom oblastih nestane, mora puk nadomestiti; novac se troši na gradjanske učionice, i drugde uvedene bez koristi, a osobito u granici gde nije i na berzo nemože biti gradjanah; novac se namenjuje železnim cestam, prem narod neima i još dugo nebude imao što ni na kolih voziti, i prem se te ceste svagde drugde grade ili uzderžavaju iz prihoda deržave, a ne onoga pojedinih zemaljah. Dok se tako onaj novac puko trošiti namerava, puk za pomoći priradu ili preradu često nikako, drugda bez ubitačnih žertvah nemože do novca doći, a plaća se množina službenikah, prem bi ih i četvertina dosta bila.

Za pokvariti puk do kraja, nametnulo mu obsenu autonomie obćinah, prem joj on kroz vekove u nevoljničtvu izgubio svaku ćut i o družtvenu a kamo o deržavnu životu, uz pervašnje pripise i druge obstojnosti nije dorastao, prem za nju neima dosta domaćih ljudih verstnih, i prem pervašnji službenici koje s neznanja, koje po odgojenju, koje radeć navlaš naopako, i najbolju bi autonomiu na zlo okrenuli, osobito kad neima valjana nadzora.

Kad-no se ukinula vojnička granica na Tisi, prem u njoj biaše i medju častnici vojničkimi tudjinacah begunacah, pak itako, što pravica zahteva, darovano je i ovim ljudem dosta zemlje za obstanak. A u našoj granici, dok se našemu domaćemu puku otimlje prava njegova zemlja, nedaje se zemlje tisućam častničkih obiteljih i častnikah hervatskih, koji ju izgubiše ili upustiše kroz vekove s ostalim našim narodom braneć dinastiu vašega veličanstva. Ovi unesrećenici i njihovo pokolenje imaju služiti ogledalom koje kaže

kako se ne samo vernost i žertve nadaruju, nego kako se i pravica kroji, i taj dokaz, sigurni smo, nebude bez uspeha stajati.

Veličanstvo, mi smo tverdo osvedočeni da i ovo naše razloženje kako kroz vekove sva naših otacah i naša dosadanja ako izvanjski dogodjaji nenarenu, bude ostati bez pravedna posledka, i da bude vreme doći kada će se prekasno uz prevelike žertve hteti raditi da se Hervatska kraljevina i nje prava u svoj celosti uzpostave. To osvedočenje nemože nas uzbiti, da i ovom prigodom neprosvedujemo proti bezzakonjem i da po mogućnosti nebranimo i nezahtevamo prava naroda hervatskoga. Izpuniv ovo presveto deržanstvo čista duševnost teši nas razumnom verom da, razvilo se današnje stanje sa svojimi zameršaji kako hoće, nadošle iz vana u Hervatsku obstojnosti makar kakove, ti razvitci nemogu biti škodljivi Hervatom.

Medjutim narod hervatski postupanjem drugih naprama njemu rešen dužnosti i odgovornosti, s pouzdanjem gleda u susret dogodjajem koji nemogu dugo izostati, i koje da prežive ta monarkia kakova je, može izraziti želju samo Hervat neiskren, ili nepoznavalac obstojnostih.
